

Rus og rejser, kolonier og klichéer

Marie-Louise Svane: *Orienten som horisont – i europæisk litteratur gennem det 19. århundrede*, 2 bd. København: Multivers, 2024.

I Honoré de Balzacs roman *Modeste Mignon* (1844) bliver M. Mignon ruineret i 1820'erne, forlader hus og hjem via Konstantinopel og ender i Kina, hvor han efter tre år genvinder og udvider sin formue, ikke så lidt endda. I kapitel 28 forklarer han i et brev glad dem derhjemme om sin succes: “Jeg har handlet med opium *en gros* for handelshuse i Kanton, allesammen ti gange rigere end mig. I Europa aner I ikke hvor rige de kinesiske købmænd er. Jeg drog ud gennem Mellemøsten, hvor jeg skaffede opium til en god pris, og fortsatte til Kanton, hvor jeg afleverede min ladning til de selskaber, der handler med det. Min sidste tur gik til øerne i Malaysia, hvor jeg kunne bytte opiumprodukterne med indigo af bedste kvalitet.” Undervejs græder han sine modige tårer over sin ruinerede kone og de to døtre, men fryder sig nu over, at de kan blive godt gift, og at familien kan slette skammen over hans fallit.

Vi er i den tid, da Baudelaire, de Quincey og en del andre – som omtalt af Svane – skriver åbent om deres eksperimenter med laudanum, så nogle af dem har måske haft glæde af M. Mignons foretagsomhed. At hans succesfulde forretninger med opium i Kanton skulle give moralske tømmermænd inden rusmidlet hvidvaskes til handel med den mytiske orientalske indigo før hjemrejsen, dét er aldrig tematiseret. Orienten er fraværende i resten af romanen, hvoraf kapitel 28 udgør mindre end 1%. Men M. Mignon vil dog bede sin tidligere sekretær, der modtager brevet, om at gå stille med dørene – ikke på grund af moralske skruper, men for at forbedre M. Mignons handlemuligheder på familiens vegne efter hjemkomsten.

Det lille eksempel viser nogle af de sider, Svane peger på i den europæiske fascination af orienten. Orienten er det ukendte territorium med uanede oplevelser og chancer for den dristige og nysgerrige rejsende; det er et sted med lokkende muligheder for individuel frigørelse og rigdom; men orienten er også en kliché, man som Balzac kan trække på for at få fortællingen til at hænge sammen uden behov for at give læseren udførlige forklaringer. Sig orienten, og læseren er helt med på, hvad det drejer sig om: Hos Balzac er der brug for penge på bordet uden digressioner fra romanens hovedspor, kærlighedshistorien. Men, som Svanes analyser viser, orienten er også et område, der er så komplekst, at forfattere må vælge, hvilke sider de kan forholde sig til og lade resten ligge. Balzac ser stort på den koloniale dimension, her ca. 10 år før opiumpiraterne, og på hele den udbytning, der betinger M. Mignons succes. Han har ingen mening om de etiske perspektiver i opiumshandlen og dens undergravende sociale og personlige konsekvenser. Ejheller er han interesseret i den berusende erotiske side af orient-fascinationen, primært den maskuline fascination af lokkende kvindelig sensualitet og seksuel pirring. Dog lader Balzac M. Mignon i brevet omtale en stenrig fortvivlet hollænder, “hvis to piger er blevet bortført af nogle slubberter”. Inspireret af samtidens litteratur behøver læseren ikke mere for at forestille sig sansemættet erotik, haremmer og slyngelagtige despoter.

Svanes mange gennemgange af rejselitteratur, melodramaer, digte, romaner og noveller på tværs af europæiske sprog viser, at den fantasi gennemspilles igen og igen i både elitelitteraturen og de populære genrer.

På den baggrund er det rigtigt, at Svane vælger titlen ‘Orienten som horisont’ i stedet for ‘Orienten som tema’. Svane demonstrerer overbevisende og gennem et væld af tekster – med sideblik til billedkunst støttet af talrige illustrationer og nu og da også til musik – hvordan orienten aftegner en bred horisont for en modsætningsrig akkumulation af europæiske erfaringer og forestillinger. Disse vedrører lige så meget orienten som den europæiske virkelighed og bygger lige så meget på rejseerfaringer som på fantasier udsprunget af det turbulente nittende århundrede i Europa.

I et portræt af Europas idéverden følger Svane en udvikling, der begynder ca. 1800 med etableringen af en modsætningsfyldt fascination af orienten og dens æstetiske appel og bygger på en romantisk forestilling om det østlige inspirerende morgenland over for det falmende europæiske aftenland, lidt forskellig fra 1700-tallets mere informative rejseskildringer, eksemplificeret i bogen af Volney. Derfra åbner hun horisonten med en begyndende kritisk-analytisk holdning til begge kontinenter med et mere og mere tydeligt kolonialt ekko og magtkritisk perspektiv og går videre til en stigende klichéagtig brug af orienten uden den kreative æstetiske, eksistentielle og psykologiske dynamik, der kendetegner århundredets begyndelse. En udvikling hvor en eksistentiel orient udvides til en politisk figur, før den tørrer ind til det Svane med et rammende udtryk kalder en “retorisk orient” (2, 242).

I den vigtige indledning i bind 1 betoner Svane, at hun vil fokusere på de sprækker mellem orienten som virkelighedserfaring og dens æstetiske transformation til oplevelsesfigur, der især kan spores i litteraturens evne til at føre “dobbelttale” (1, 24). Lidt skematisk udtrykt fører de to bind læseren ad fire veje gennem århundredet, som Svane undersøger som parallelle og delvis krydsende spor i fransk, tysk og engelsk litteratur. Ét spor er den tvetydige orientalske eksotisme. Den udspændes, på den ene side, mellem en begejstring for ikke-europæiske erfaringer i landskaber, sensuelle nydelser af alle slags, ikke mindst erotiske, en frigørelse fra europæiske normer og rutiner og, på den anden side, en afstand fra østlig despotisme, hensynsløshed, brutalitet og uberegnelighed, ofte akkompagneret af en lovprisning af den civiliserende europæiske indflydelse. De inspirerende gennemgange af Lamartine, Chateaubriand, Gautier og Nerval peger på deres indbyrdes forskelle i nuancerede analyser, og det samme gælder de samtidige engelske og tyske forfattere, ikke mindst Byron og Shelley, glimrende opsummeret til slut i kapitel 6. Foregrebet i analysen af orientens rolle i fransk realisme, hvor navnlig læsningen af Balzacs *La fille aux yeux d'or* placerer byskildringen inden for orienten som horisont, følger gennemgangene af maler-forfatteren Fromentin og Maupassant en ny dimension til Svanes analyser. De skildrer oplevelsen af ørkenens truende intethed og af den forvirrende mangfoldighed i orientens byer som en angst for jegets forsvinden. Asiatiske i sin væld er angsten, som Tom Kristensen sagde i det næste århundrede.

Et andet spor er den æstetiske inspiration, ikke mindst hos Goethe og Rückert og i den tyske eventyrdigtning, men også hos indflydelsesrige filosoffer som brødrene Schlegel og udgivere som Hammer-Purgstall, sideløbende med at udviklingen af

den videnskabelige og filologiske ekspertise institutionaliserer opfattelsen af orienten. Fantasien om østens riger og lande er en drivkraft i romantikken, samtidig med at dyrkelsen af det nationale tager til, to retninger der udgør et produktivt spændingsfelt i litteraturen. Som et tredje spor trækker en politisk magtkritik en linje gennem bindene, både som en tiltagende kritik af europæiske magtforskydninger med orienten som en ofte allegorisk baggrund for skildringen af despoter og social undertrykkelse i en maskeret kritik af kolonialisme og autoritære europæiske magthavere.

Et fjerde spor kunne man kalde orienten som diskursiv strategi. Det drejer sig ikke kun om den produktive inspiration som hos Goethe, eller den satiriske kritik af de mange standardiserede orient-referencer som fx hos Musset, men også om en transformation af orienten til et rent æstetisk anliggende eller til en kliché med en næsten pavlovsk læserrefleks, stedvis karakteriseret som “den orientalske kulisse” (1, 151) eller som et “referencesystem”, der er “allestedsnærværende i den kollektive bevidsthed” (2, 206), som fx i mit Balzac-citat.

I stedet for at placere de udvalgte nordiske forfattere i det historiske forløb fra 1800 til 1900 sammen med fransk, tysk og engelsk litteratur, anbringes de – af grunde jeg ikke kan se – i et langt appendiks om dansk og svensk litteratur, bogens afsluttende kapitel 13. I dette afsnit gennemløbes århundredet igen for de to nordiske lande, hvor især Andersens *En Digtets Bazar* fremhæves for sin impressionistiske repræsentation sammen med hans empatiske evne til at udsætte sig selv for andres øjne, en position som også læsningen af Daudet diskuterer i kapitel 10. Resten af teksterne frister ikke rigtig til genlæsning eller genopførelse på scenen, måske med undtagelse af Oehlsenschlägers *Aladdin*. Det bliver en lidt tam afslutning på en bog der har så meget at byde på, især i analyserne i bind 1. Her analyseres hele det komplekse orientalske mønster *in statu nascendi* hos forfattere, der selv forbløffes over de erfaringer, de gør sig, og rammes af den modsætningsrigdom og de æstetiske udfordringer oplevelserne indebærer. Overalt i bogen støttes analyserne af fyldige og orient-fokuserede parafraaser, også af tekster som Svane må have slidt sig igennem med stærk kaffe, tunge øjne og den utrættelige flid og grundighed, der præger de to bind. Som læser betragter jeg de anstrengelser som en stor hjælp til at se, hvilke værker jeg bør genlæse, hvilke jeg skal nylæse, og hvilke jeg under ingen omstændigheder behøver at læse. Og det er en del, må jeg indrømme. Svane har gjort det så glimrende for mig – tak for det. Man mærker næsten udmattelsen, når hun skal i gang med endnu en tekst, der gentager hvad vi allerede har læst. Efter én roman af Haggard kommer den næste: “Det er nogenlunde de samme komponenter som Haggard bruger i romanen *She*” (2, 265). Således opmuntret går vi ombord i mere af det samme.

Oriente afgrænses af de tre hovedlitteraturer, som bogen koncentrerer sig om, og det er overvejende den muslimske verden i Nærorienten og Nordafrika med en enkelt afstikker til Spanien hos Heine, mens Indien, Kina, Japan, Indonesien og de mindre fjernøstlige lande stort set glimrer ved deres fravær. Fx er Poul Martin Møllers rejseberetning fra rejsen til Kina med tilhørende digte sprunget over i afsnittene om dansk litteratur. Det er der for så vidt intet at udsætte på, givet den rigdom af ideer læseren får til selv at gå videre, men et par bemærkninger om geografiske afgrænsningskriterier ville have været på sin plads udover de internt europæiske,

dvs. Frankrig, Tyskland og England plus to nordiske lande. Og hvorfor ikke hjælpe læseren lidt til at gå videre? Man skulle ganske vist være et skarn, hvis man vil bede om mere end man får tilbudt af Svane på over 800 stofrige sider. Men anmeldere er jo bestilt til at være nogle skarn, så lad mig blot pege på en ting, jeg gerne havde set.

Efter så stor en indsats, så bredt et udblik og så omfattende læsninger af kendte og for mig også rigtig mange ukendte værker, ville en perspektiverede konklusion have været en nyttig invitation til at bruge de mange inspirationer, bogen tilbyder. De fire spor, jeg har trukket gennem bogen, vil, tror jeg, kunne bruges i et udvidet perspektiv, måske både til andre regioner, som europæerne har kastet deres øjne på, og til andre perioder. Svane konkluderer, at hele orient-komplekset er så mangfoldigt, at hun må afstå fra at formulere en opsummerende finale. Men i stedet kunne en perspektiverende konklusion have peget på muligheder i andre europæiske litteraturer, fx hollandsk, for ikke at tale om iberisk litteratur, et område der jo har haft maurerne tæt inde på livet i århundreder; eller italiensk litteratur og måske græsk og andre sproglige områder i Sydøsteuropa, der var under osmannisk herredømme. Og hvad er der mon at finde i russisk litteratur i et zardømme, der ekspanderede voldsomt mod øst i det nittende århundrede?

En hurtig søgning viser, at der findes referencer om disse områders forhold til orienten. Et vue over det nittende århundrede som Jürgen Osterhammels *Die Verwandlung der Welt* kunne også åbne for andre dele af Europas historie i perioden i forhold til orienten til supplerings af de nyttige historiske kontekstualiseringer, Svane giver undervejs. Ingen, selv ikke et anmelderskarn, vil kunne forlange, at Svane også selv skulle gabe over disse områder og sprog, men nogle perspektiverende ideer på baggrund af bogens rige erfaringer og materiale ville have givet bogen en afslutning med den *panache*, hendes indsats fortjener, i stedet for at den ligesom bare ebber ud. Men allerede som den foreligger, er de to store bind om den vidtspændende orientalske eufori og dens henfald resultatet af en imponerede indsats. Den vil ikke få konkurrence i de første mange år.

Anmeldt af Svend Erik Larsen
Aarhus Universitet